

TAKIJJA: ISZLÁM ÉS SZÍNLELÉS

IVÁNYI MÁRTON

Miközben hazánk és a világ jelentős része idén márciusban a koronavírusra figyelt, az Iszlám Állam (IÁ) terrorszervezet arra szólította fel híveit, hogy átmenetileg kerüljék el Európát a járványkockázat (!) miatt. Az iszlám fősodor által is visszautasított, nyugatellenes terrorszervezet e szokatlan, a főbb dzsihádisták eszmerendszeri tételektől egyet hátralepő, voltaképp nagyon is gyakorlatias utasítása közvetetten az IÁ számára csupán alibiként szolgáló iszlám vallást övező vita egyes kérdéseire is közelebb visz. A terrorszervezet e taktikai előnyserzési megfontolása csak annyiban fontos most számunkra, hogy közvetetten a valósi referenciáknak a mindennapi életben elfoglalt helyét kereső vizsgálódások egyik színterére irányítja figyelmünket. Ez nem más, mint a *takijja* [más írásmóddal *taqiyya*, jelen írás szerzője az arabisztikában manapság bevett magyar fonetikus átírást használja – a Szerk.], amelyről – miként az Iszlám Államról és általában is az iszlámról – nemcsak élénk viták zajlanak, hanem komoly tévhit is kapcsolódhat hozzá. A *takijja*, ami a legegyszerűbben megfogalmazva az iszlám hit és vallásgyakorlás elővigyázatosságból történő eltitkolása, az elmúlt években nemegyszer volt vita tárgya. Akár az egyik amerikai elnök-előválasztás kontextusában is: az egyik jelölt, Ben Carson nem kevesebbet állított néhány éve, minthogy a muszlimokat az iszlám jog egyenesen arra buzdítja, hogy céljaik elérése érdekében hazudjanak. Szabad-e ilyet tenniük a muszlimoknak a „hitetlenek” előtt, illetve lehet-e hinni egy muszlimnak? E kérdések körüljárásának jelentősége van a jelen és a közelmúlt közéleti és politikai diskurzusának szempontjából is.

SZENT REJTŐZKÖDÉS

Márai Sándor *Az Erősítő*¹ című, olasz emigrációban eredetileg 1975-ben megjelent történelmi regényének egyik jelenetében egy ibériai karmelita inkvizítor-növendék beszámol arról, hogy Andalúziában, hasonlóan Zaragózához, „mórok és zsidók rejtőznek [...] akik csak színleg keresztények, és ravasz praktikákkal rejtegetik, hogy igazában megmaradtak eretneknek”. A szóban forgó „zarándok buzgalmasan mutatta útközben, hogy nem fárad el a mi szent vallásunk gyakorlásában [...] A mód, ahogyan keresztet vetett, nem volt olyan készséges és szívből fakadó, mint ahogyan a magunkfajta veti a keresztet. Inkább, mintha betanult volna mindent, és aztán, amíg ájtatoskodik, mást gondol”. Mi ez a rejtőzködési viselkedési minta a maga vélt vagy valós tapasztalataival, közösségi jellegével és normaerejével, amiről szó van, s hol találkozni vele? Szolgálhat-e tanulságokkal mindez számunkra a jelenben?

* Lapunk 2019/2. számának *Kontra* rovatában – mely az ismerős politikai-kulturális keretek közül, de nem provokatív kilépést, ezzel pedig a vitára ingerlést szolgálja – közöltük Sayfo Omar *Az iszlámmellenesség mint új politikai korrektség* című tanulmányát (103–112.), ennek reflexióját folytatja a most közölt írás. (A Szerk.)

1 MÁRAI Sándor: *Az erősítő* = *Üő. Történelmi regények*. Helikon, Bp. 2002. II. kötet, 15–16.

A vallási meggyőződésnek, illetve egy bizonyos vallási irányzathoz való kötődésnek és a kapcsolódó tanításoknak a kívülállók előli eltitkolása mint gyakorlat, nem ismeretlen a történelemben, sem pedig az egyes világvallásokban. Az Újszövetség egyes szakaszainak szó szerinti értelmezése félreérthetetlenül a tanok vállalásának elkerülhetetlen, dicső, sőt éppenséggel szükséges voltát hirdeti (például: Mk 8,34–38, Mt 16,24–28, Lk, 9,23–27). Noha a korai keresztény közösségekben az üldöztetések, *ad absurdum* a vértanúság² vállalása sem volt ritka, gondoljunk csak Henryk Sienkiewicz *Quo vadis?* című történelmi ihletésű regényének egy-egy jelenetére,³ mégis ismeretes, hogy a tanítások eltitkolása és a hit „földalatti” terjesztése is előfordult köreiben. A fenti andalúziai kapcsolódásokkal távoli hasonlóságok mutathatók ki továbbá az eredendően szintén az Ibériai-félszigethez köthető jezsuiták által gyakorolt *mentalis reservatio* ún. taktikai megtévesztése tekintetében is, ami az érdek és az etika közötti, hithű és racionális egyensúly biztosítását célozza.

Nem csak az Ószövetség szolgál számos példával arra, hogy a judaizmusban is fellelhetők a rejtőzködés és színlelés elemei is, hiszen Ábrahám (Ter 12,11–13; 20,12) és Ráhab (Józs 2,4) is egyéni, illetve közösségi érdekből való megtévesztést folytat, hanem az a vallási praxishoz kapcsolódóan is megjelenik. A német orientalista Heinrich Speyer⁴ egy lehetséges és valószínű előzményre utal ebben az összefüggésben: a talmudi kortól kezdve igen elterjedt volt az ún. „elrejtőzött igazságról” alkotott hiedelem, akik, úgymond, a világ fennállását biztosítják, illetve akiknek a száma nem lehetett harminchatnál kevesebb. Továbbmenve a teljesség igénye nélkül, a taktikai rejtőzködés a síizmus hét imám hitelességét elismerő iszmáilijja (hetes sía) irányzatából végül kiszakadó drúz vallási közösségben is megtalálható.⁵

Sőt, adódnak párhuzamok a vallási és világi szférák között is. A Máraihoz hasonlóan totalitarizmus-, illetve bolsevizmusellenes lengyel író, Czesław Miłosz az Új Hit országaiban (vagyis a kommunista diktatórikus társadalompolitikai berendezkedésekben) megfigyelhető „tömegméretű szerepjátszásról” írva tárgyalja e jelenséget.⁶ Ő a közel-keleti iszlám civilizációban bukkan meglepő analógiára: „A valódi gondolataink és érzéseink védelmében gyakorolt szerepjátszást nemcsak jól ismerték ott, hanem tartós intézménnyé formálódott, és nevet is kapott: *ketman*”. Ezzel vissza is érkezzünk az iszlámhoz, melynek különösen a kezdeti időszakát övezte a rejtőzködés és óvatosság, aminek megannyi példája ismert. E tanulmány egy korábbi írásommal⁷ szemben nem kifejezetten a síita iszlámra összpontosít, hanem jelenünk bizonyos tendenciái közepette igyekszik távolságtartó és tárgyilagos képpel hozzájárulni annak körüljárásához az iszlámról szóló viták során.

A takijja fogalma tehát kimondottan az iszlámhoz társítható, melynek több irányzatában is jelen van, beleértve a síizmust, amelyben központi helyet foglal el.⁸ Vizsgált fogalmunk alapigéje 258 alkalommal fordul elő a Koránban

a tanítások eltitkolása
és a hit „földalatti”
terjesztése is előfordult

2 Elég felidézni ebben az összefüggésben, hogy Bár Péter apostol háromszor is megtagadja Krisztust (Mt 26,69–75, Mk 14,66–72, Lk 22,56–62, Jn 18,15–18 és 18,25–27), végül Kr. u. 64-ben, a keresztényüldözések idején – saját kívánságára fejfel lefelé – vállalta a keresztthalált. Pál apostolt pedig, aki „hogy minél többeket megnyerjen” a hit számára, mindenkihez alkalmazkodott, hogy térítő funkcióját sikerrel lássa el (1Kor 9,19–23), az „evangéliumért, hogy ő is résztárs legyen abban”, pedig rengeteget szenvedett (2Kor 11,16–29), végül Kr. u. 60–67 között a hagyomány szerint lefejezték.

3 E szóban forgó könyv 20. fejezetében ugyan az alexandriai bölcsele, Khilón rejtőzködő magatartást is tulajdonít az ókeresztényeknek, ám inkább a hitért vállalt vértanúság példái voltak jellemzők rájuk.

4 Heinrich SPEYER: *Die biblischen Erzählungen im Quran*. Olms, Hildesheim, 2013.

5 Aharon LAYISH: *Taqiyya among the Druzes*. Asian and African Studies, 1985/november, 245–281.

6 Czesław MIŁOZ: A rabul ejtett értelem. ford. FEJÉR Irén – MURÁNYI Beatrix – PÁLFAI Lajos. Európa, Bp. 2011. 91–95. Márai 1974–77 között írt naplőbejegyzéseiben szintén érinti ezeket a folyamatokat, melyeket „taktikusan engedélyezett mellébeszélésnek” nevez. (*A teljes napló. 1974–1977*. Helikon, Bp. 2016. 381.)

7 IVÁNYI Márton: A taqijja doktrínája a síita iszlámban. *Egyház és Társadalom*, 2015. július 15. <http://www.egyhazestarsadalom.hu/2015/07/15/ivanyi-marton-a-taqijja-doktrijnaja-a-siita-izslamban/#_ftn1>

8 Lásd többek között: Allamah Wahidu 'z-ZAMAN KHAN: *Anwaru 'l-lughah*. Bengaluru, 1915. 84.; Javed IQBAL – Muhammad Suhail 'UMAR: The concept of state in Islam. A reassessment. Iqbal Academy Pakistan, Lahore, 2000. 12.; és Egbert MEYER: Anlass und Anwendungsbereich der Taqiyya. *Der Islam*, 1980/57. 245–280. A szunnita teológiában egyébként „kényszernek” (*idtirár*) nevezik a közeli rokon fogalmat. Eszerint életveszély esetén, kényszerhelyzetben akár olyan étkek is fogyaszthatók, amelyek máskülönben vallásjogilag tiltottak. A háridzsíták esete vitatott, egyes vélekedések szerint köreikben is megtalálható. Eltérő véleményen van Goldziher Ignác (*Az iszlám. Tanulmányok a mohamedán vallás történetéből* [1906] Magvető, Bp. 1980. 212–226.) és a *Shorter Encyclopaedia of Islam* vonatkozó címszáva is.

a maga származékos alakzataiban. Terjedelmes nyelvészeti fejtegetések helyett ezúttal csak egyetlen példát hoznék: „Ha ők hívők és istenfélők lettek volna, akkor bizony jó fizetség [járna nekik] Allahtól” (Korán 2.103).

MI A TAKIJJA?

A takijja szót a szakirodalom változatosan értelmezi, illetve fordítja. Értelmezései között, széles szemantikai skálán mozogva, a „valamely személy hitének elővigyázatossági, vagy istenfélő célból tett, vallásjogilag legitim letagadása”, a „(színlelés általi) önvédelem”, a „titkok oltalma”, a „bujkálás”, a „rejtett dolog” és az „eltemetés” egyaránt megtalálható.⁹ Kifejezetten a „takijja” alak viszont, amely egy névszóból (melléknévből) képzett elvont fogalom, érdekes módon egyébként nem szerepel a Koránban.

Ugyanakkor a már a fentebb említett, reservatio mentalis-ra vonatkozó miłoszi metafora, azaz a Koránban is előforduló, helyenként a takijjával szinonim fogalomként kezelt és használatos *ketman* (kitmán) alapigéje a Korán húsz verssorában összesen 24 alkalommal fordul elő. A legtöbb esetben, így például a 2.42 ája esetében is, az iszlám kinyilatkoztatás leplezésének tilalmát mondja ki: „ne homályosítsátok el az igazat a hamissal, és ne titkoljátok el az igazat, holott ti tudjátok [azt]”.¹⁰ Hasonló tartalmú a Korán 2.146 verssora is: „azok, akiknek az Írást adtuk, ismerik azt, mint ahogy ismerik azt az ő gyermekeik. Ám egy részük eltitkolja az igazságot, noha ők tudják [azt]”. Más esetekben a Korán (2.140) az isteni tanúságtétel (*as-saháda*) eltitkolását ítéli el. Bizonyos helyeken (4.37) pedig Allah nagylelkűsége kapcsán merül fel, amennyiben „Isten nem szereti azokat, akik eltitkolják azt, amit Isten a kegyelméből adott nekik”.

E gyakorlat előfordulási hagyományai arra az időszakra nyúlnak vissza, amikor Mohamed próféta veje és unokaöccse, Ali és az ő követői, illetve a szunnita kalifátus kapcsolata elmérgesedett, részint politikai, részint felekezeti-ideológiai természetű szembenállássá lényegülve át a Kr. u. 7. századdal kezdődően. A síita Korán-magyarázók egy része, beleértve a Meyer által idézett nedzsefi teológus, Muammad Ridá al-Muzaffart is,¹¹ három ájára hivatkozik, amelyek kimondva vagy ki nem mondva, de a takijja alkalmazá-

sára jogosíthatnak fel.¹² Ezek sorát a Korán 3.28 nyitja meg: „A hívőknek nem szabad »hitetleneket«¹³ hittestvéreknek fogadniuk a hívők helyett! Aki ekképpen cselekszik, az nem várhat Istentől [segítséget] semmiben. Kivételt képez az, ha komoly félnivalótok lenne tőlük”. E verssort a téma és e tanulmány szempontjából hangsúlyos jelentősége miatt érdemes alaposabban szemügyre venni.

Ali al-Kummí (megh. 307/919) tizenkét imámos síita teológus megállapítja, hogy itt egyértelműen takijjáról, azaz „vallási felmentésről” (ruhsza) van szó, ami közvetlenül isteni eredetű. Az-Zamakhsari (megh. 538/1144) kommentárjában úgy vélekedik, hogy a hívők számára a nem hívőkkel létesített baráti vagy szerelmi viszony engedélyezett. Al-Bajdávi (megh. 685/1286) ez esetben a takijját egyértelműen mint „eltitkolást” értelmezi. Ebben a versben Allah eltiltja a hívőket a hitetlenekkel kötendő nyílt vagy titkos barátságtól – kivéve, ha mindezt félelmi állapot indokolja.

A perzsa Fakhr ad-Dín ar-Rázi (megh. 606/1209) felfogása szerint nem származik baj abból, ha egy hívő megtévesztő magatartást gyakorol a „hitetlenek” között, amikor úgy ítéli meg, hogy élete vagy ingóságai utóbbiak által

9 HANS WEHR: *A dictionary of modern written Arabic*. Librairie du Liban, Beirut, 1980. 1094.; ETAN KOHLBERG: *Taqiyya in shi'i theology and religion* = Secrecy and concealment. Studies in the history of mediterranean and near eastern religions. szerk. H. G. KIPPENBERG – G. G. STROUMSA, Brill, Leiden, 1995. 345.; The concise Oxford dictionary of world religions. Oxford U. P., Oxford, 2006.; AS-SISTANI: *The Official Website of the Office of His Eminence al-Sayyid Ali al-Husaini Sistani*. Elérhető online: <<https://www.sistani.org/english/>>.

10 A Korán-idézeteket Simon Róbert fordításában közlöm, az eltérő értelmezéseket, módosításokat vagy fordításokat külön jelölöm.

11 MEYER: *I.m.* 250.

12 Legalábbis egyes Korán-értelmezések szerint, még akkor is, ha maga a takijja szó kifejezetten nem szerepel e kérdéses ájakban.

13 A „hitetlen” itt és a továbbiakban a nem muszlimokra utal. A szót értékeslegességi kategóriaként használok.

»a takijját egyértelműen „eltitkolásként” értelmezi

veszélyben forognak. Ilyen körülmények között jogosulttá válik a velük szemben táplált ellenséges érzelmeinek elrejtésére. Sőt, érdemes magát úgy kifejeznie, hogy szavai ne árulkodjanak indítékairól, azzal a feltétellel, hogy szíve nincs összhangban azzal, amit mond. A takijja hatása úgysem az ember szívére hat, hanem csakis a külvilág felé irányul. Ar-Rázi eme elképzelésével a nyugati filozófia egyes irányzatainak gondolkörei is részben egybecsenghetnek. A *Leviathan*-ban Hobbes azt a felfogást hirdeti, hogy az ember instrumentálisan racionális, és az egyének minden szükséges eszközzel céljaik előmozdításán munkálkodnak.¹⁴ Az általa megfogalmazott első természettörvény (*lex naturalis*) egy, az értelem által felismert olyan általános érvényű szabály, mely megtiltja, hogy az egyén olyasmit tegyen, ami életét veszélyezteti. Kant szerint pedig az élet védelme az emberi természetből fakad: „saját életünk megóvása [...] kötelesség, ezen kívül erre mindenkinek közvetlenül hajlama is van”, egyúttal mögöttese racionális érdekeket sejtet: „azt mondom tehát: valamennyi eszes lényre érvényes az a törvény, hogy saját magát és mindenki mást sohasem szabad pusztán eszközként kezelni, hanem mindenkor egyszersmind öncélként is”.¹⁵ Egy másik helyen ettől is tovább megy: „Az embernek, amennyiben a szellemi világhoz [mundus intelligibilis] tartozik, szükségletei vannak, esze az érzékiségtől azt a vissza nem utasítható megbízást kapta, hogy vegye figyelembe érdekeit, s gyakorlati maximákat alakítson ki jelenlegi, sőt ha lehetséges, jövőbeni életének boldogsága érdekében”.¹⁶

A Korán-magyarázók által a takijjának vallásjogi legitimitást kölcsönző második Korán-verssor (16.106) a következő: „Akik nem hisznek Istenben, miután már hívők voltak – kivéve, aki kényszerből cselekszik, és nyugodt az ő szíve a hitben –, ám azokon, akik [önként] kitarják keblüket a hitetlenségnek, Isten haragvása lesz és szörnyű büntetés lesz az osztályrészük”. A szunnita Bajdavi (megh. 510/1116) kommentárjában megállapítja, hogy a muszlim közösség vallástudói között konszenzus van arra nézve, hogy „alkalmakkor, ha ez indokolt, a hívő megtagadhatja az iszlámot”. Ar-Rázi is hasonlóan vélekedik kommentárjában: „egyetértés van abban a kérdésben, hogy amikor valaki megtagadja az iszlámot, a szívének ezt nem szabad elfogadnia”. Házin szövegmagyarázata, utalva Ammár ibn Jászír történetére, közli, hogy ez az ája „mindazokra vonatkozik, akik valamilyen rendkívüli esemény súlya alatt az iszlám megtagadására kényszerítetnek”.

A katama korábban említett 24 előfordulása közül mindössze egy esetben áll pozitív kontextusban, ez pedig a vallástudósok által a takijját vallásjogilag megalapozó harmadik szakasz a Koránban (40:28): „És a Fáraó családjából egy hívő férfi, aki elrejtette a hitét, azt mondta: »Meg akartok ölni egy embert, mert azt mondja: Az én Uram Isten – holott nyilvánvaló bizonyítékokkal jött hozzátok a ti Uratoktól? Ha hazudik, akkor a hazugsága őellene fordul. Ha azonban igazat mond, akkor benneteket fog sújtani annak egy része, amivel fenyeget titeket. Isten nem vezérli az igaz útra azt, aki semmibe veszi a határokat és hazudik«”.

A takijjára vonatkozó, világosan kimondott Korán-előírások hiánya a szövegmagyarázókat arra ösztönözte, hogy számos verssorból efféle rendelkezéseket olvassanak ki. Ilyesformán a Korán 41.34 versei is a titkolás, illetve a felfedés referenciáivá váltak egyes olvasatokban: „A jótett nem egyenlő a rossz cselekedettel. Olyasmivel hárítsd el azt, ami jobb [annál], és íme hű barát lesz az, akivel viszály állított szembe”. A kommentárok szerint itt egy Mohamed prófétának adott transzcendens rendelkezésről van szó, amelynek értelmében nem hozhatja nyilvánosságra az általa már előzőleg ismert és követett isteni üzenetet.¹⁷ A „hírül ad”, „bejelent”, „nyilvánossá tesz” és a „felfed” jelentésű ige szintén releváns, hiszen a takijja tulajdonképpeni szemantikai ellentétpárjáról van szó, a Koránban egyetlen alkalommal (4.83) szerepel: „Ha fülükbe jut valami [hír], ami biztonságot, vagy félelmet kelt, azt [nyomomban] elhíresztelik.” A Korán 2.195

14 Thomas HOBBS: *Leviathan*. Hackett P. C. Indianapolis, 1994.

15 Immanuel KANT: A gyakorlati ész kritikája. ford. BERÉNYI Gábor, Gondolat, Bp. 1991. 174–175.

16 Immanuel KANT: Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. ford. BERÉNYI Gábor, Gondolat, Bp. 1991. 25., 47.

17 KOHLBERG: *Im*. 352.

versét pedig Ibráhími nyomdokain Meyer¹⁸ az eddigi idézetekkel összhangban a takijja gyakorlati alkalmazására feljogosító rendelkezésként értelmezi: „Ne rohanjatok a pusztulásba”.

TITKOLÓZÓ HAGYOMÁNY

A takijja már említett, Mohamed próféta életének és tevékenységének mozzanataival összefüggő esetei mellett következzenek a Próféta kapcsolódó álláspontját megragadni hivatott példák, figyelembe véve, hogy előbbi alkalmazásakor is mértékadó a prófétai hagyomány (szunna).¹⁹ Goldziher Ignác orientalista lejegyzése szerint hagyományon a muszlim vallástudósok több dolgot értenek. „Először mindazon mondásokat, amelyek bárminő tartalmúak és természetűek legyenek is, hiteles tanúbizonyság alapján Mohamednek a »Korán«-ban fel nem jegyzett mondásaiképp tekinthetők”. Az ilyen hagyomány „Mohamed szó szerinti nyilatkozatát tartalmazza valamely kétes kérdésről, akár a dogma, akár a jog, akár az erkölcsstan körébe vág, [...] akár pedig magándologra vonatkozik”.²⁰

Ibráhími szerint Mohamed próféta a takijját változatos alakzatokban gyakorolta. Ezek körébe tartozik nemcsak az élet megtartása a vallás szolgálatában, hanem a vallási vezetők kedvessége, barátságossága a közösség (*umma*) irányában is. Ibráhími példaként azt hozza, hogy a Próféta a korai muszlim állam önrendelkezését sem nyíltan ruházta át, ahogy az elvart lett volna – lényegében tulajdon életét óvva.²¹ Emlékeztetőül, történelmi üldöztetésük miatt a takijja elsődlegesen – ha nem is kizárólagosan – a síita vallásgyakorláshoz és minden napokhoz kapcsolható. A síita vallási hagyomány és ezotéria egyik alapvetése, hogy Mohamed próféta vejére és unokaöccsére ruházta át halála előtti búcsúzarándoklata során az iszlám közösség vezetését.

Az egyik meghatározó síita hittudós, Ibn Bábavajh egyik vitapartnere egy alkalommal azt állította, hogy a síiták egy része által várt tizenkettedik imám megjelenése időszerű, hiszen a bizánciak fölénybe kerülnek a muszlimokkal szemben. A hittudós válaszában utalt arra, hogy a Próféta idejében a „hitetlenek” még nagyobb létszámfölényben voltak, Mohamed isteni sugallatra mégis titokban tartotta küldetését negyven évig. Utána pedig azok előtt tárta fel azt, akikben bízott, majd további három éven keresztül, palástolva küldetését a többi ember elől, embereivel egy Mekka közeli szurdokban rejtőzködött.²² Egy másik – Mohamed prófétához és kortársaihoz kapcsolódó –, ugyancsak a takijja felhasználhatóságának tárgykörében is precedensértékű eset Naszír ad-Dín Túszi (megh. 672/1274) nyomán az iszlám hagyomány szerint hamis prófétának tartott, Mohamed egyik fő riválisának számító Muszajlima elé hurcolt foglyok esete. Egyikük a ránehezedő nyomás miatt beleegyezett, hogy elismerje prófétaként Muszajlimát, a másik viszont megtagadta, s emiatt kivégezték. Mohamed próféta, amikor értesült a történetekről, méltatta a második férfit nemes cselekedetéért, és kimondta megdicsőülését, de az életben maradtat sem marasztalta el. Kinyilvánította, hogy utóbbi személynek semmiféle büntetésben nem lesz része Allah előtt, mert felmentésben részesül.²³

A TAKIJJA HASZNA

A takijja számos, fentebb bemutatott mentesítésnek teret adó doktrínája miatt könnyűszerrel teret nyerhetnének opportunistáknak is. Ám elviekben az alkalmazása ki van zárva, ha pusztán különféle, személyes előnyök kiharcolására használják fel. Mondhatni: nem egy dogmatikus „pihenő párna”, amelyre a hívó fejét „csak úgy” ráhajthatja.

¹⁸ MEYER: *I.m.*

¹⁹ *Uo.* 266.

²⁰ GOLDZIER: *I.m.* 129.

²¹ MEYER: *I.m.* 269.

²² KOHLBERG: *I.m.* 349.

²³ Etan KOHLBERG: Some Imāmi-Shi‘i views on Taqiyya. JAOS, 1975/95. 400.

Első ránézésre a takijja céleszköz koncepciójából csakugyan adódhatna egy korlátozott utilitarista jelleg. Azonban így az etika képzeletbeli határain kívül rekedne a tartalom, a vallási legitimitásról nem is beszélve. Meyer úgy véli, hogy az etikai szempontoknak megfelelően használata túlnyomórészt konkrét helyzetekhez kötött, továbbá mindig és mindenféleképp meg kell különböztetni az igaz takijját a hamistól. Ez az elhatárolás illeszkedik az *amr bi'l márúf va nahí an al-munkar* általánosan elfogadott, normatív és deontikus töltésű muszlim alaptételhez, amely lényegében „a helyes elrendelése és a helytelen elutasítása”. Ebben a tekintetben a Korán 3.110. verse nyújt támpontot, mely alapján a kíváncsatos erkölcsi szintet az emberiség a tanítások szerint a muszlim közösség (vagyis az *umma*) révén érte el: „Ti vagytok a legjobb közösség, amely

Az iszlám lándzsája –
 Az 1571-es lepantói
 ütközetben az oszmán
 flottától elvett hadijelvény
 (Donato Bertelli,
 Venice, 1574)
 (Wellcome Collection)

Mohamed zászlaja –
Iszlamista demonstráció
Londonban, 2006

létrejött az embereknek. Megparancsoljátok azt, mi helyénvaló, és megtiltjátok azt, ami elvetendő, és hisztek Istenben”. Tabriszí (megh. 548/1153) Korán-kommentárjában utal arra, hogy „a hívők számára kötelező a helyénvaló megparancsolása, és a megvetendő megtiltása – lehetőség szerint és a jólét feltétele alatt”.²⁴ E Korán ája vallási-etikai dichotómiája nélkül az igaz és a hamis takijja közötti különbségtétel egyfajta „légüres térbe” kerülne, és értelmét vesztené.

A hívő személyes felelősségét illetően az ötödik imám, Muammad al-Bákir úgy véli, hogy „a takijja szükséghelyzetben lép életbe. Maga a személy tudja a legjobban, mikor következik be ilyen helyzet”.²⁵ Al-Mufid (megh. 413/1022) utal arra, hogy bizonyos esetekben a takijja egyenesen kötelesség, míg más esetekben csupán megengedett. Valamikor jobb alkalmazni, máskor jobb elhagyni. Ez igaz még azokban az esetekben is, amikor indokolt lenne lemondani róla; a gyakorló személy azonban így is felmentésben és bocsánatban részesül.²⁶

²⁴ MEYER: *I.m.* 260.

²⁵ *Uo.* 261.

²⁶ KOHLBERG: *Some... I.m.* 400.

E tapasztalatok azt mutatják, hogy a takijja mindenekelőtt olyan történelmi helyzethez kapcsolódik, amikor a muszlim egyén vagy közösség üldöztetésnek van kitéve. E helyzetspecifikus precedensek körébe sorolható például Mohamed vallásterjesztő tevékenysége politikai ellenlábasként gyűrtében a 7. század elején, a síita vallási vezetők kilétének és tanításainak homályban tartása az omajjád és az abbászida kalifátus általi üldöztetésük időszakában, vagy az andalúziai mórok rejtőzködése az Ibériai-félsziget keresztény uralom alá kerülésével.

Tegyük fel a kérdést: biztosak lehetünk-e abban, hogy bármely takijjára vagy egyéb elvont, ezoterikus területre vonatkozó kijelentés, közlés – miként azok társadalmi vagy akadémiai reprezentációja – nem takijja-e önmagában? A válasz függhet a mindenkori környezettől, amelyben az megjelenik, ideértve az adott politikai helyzetet és természetesen magukat a résztvevőket is a maguk elképzeléseivel, indítékaival és mozgatórugóival. Innen nézve érdekes vitatéma továbbá az is, hogy a „helyénvaló” és „megvetendő” normáinak egyetemesítési igényével fellépő iszlám e tagolt, dichotóm felfogásai mentén is változatosan interpretálható takijja és annak alkalmazása más egyéb, partikuláris keretekkel mennyire összeegyeztethető?

Az élet megóvása szükségességének vélt vagy valós univerzális megalapozottsága magyarázható a kanti szellemiségű,²⁷ az élet megtartásában rejlő racionális érdekekkel is, amely tekintetben a takijja távolról mutathat párhuzamot egyes nyugati filozófiai hagyományokkal. Az is egyértelmű, hogy az emberi tapasztalat a színlelés számtalan egyéb megnyilvánulási alakzatát ismeri a maga vallási vagy nem vallási porondjain. Eközben azt is tudjuk, hogy a Karím Khán vagy Ibn Bábavajh beszámolóinak nyomán összegzett, „flexibilis” *felmentésről* alkotott muszlim (síita) felfogások a vallási meggyőződésért vállalt konfliktus és szenvedés keresztény beállításaitól jelentősen eltérnek.

**bizonyos esetekben
a takijja egyenesen
kötelesség** ””

BIZTONSÁGI KOCKÁZAT

Adódnak további kérdések is: vajon a keresztény–muszlim párbeszédben ez a problémakör miként merül fel? Mi van akkor, ha a megtévesztés elvi lehetőséget biztosít a taktikai „túlkapásokra”, visszaélésekre egy adott társadalmi környezetben? Vádolható-e a muszlim partner azzal, hogy egy-egy helyzetben vagy politikai kérdésben, illetve szerződések esetén takijját folytat? Egyes orientalisták e témát érintő, illetve értelmező tanulmányai tekinthetők-e feltárónak és elfogulatlanoknak, netán tudatosan próbálják-e hiteltelenként beállítani a másik felet ideológiai szempontok vagy politikai napirendek alapján?

Rávilágítva mindennek a társadalmi és politikai színterére és súlyára, idézzük fel a bevezetőben már emlegetett Ben Carsont, aki egy interjúban kijelentette, hogy „a takijja a síita iszlám egy olyan alkotóeleme, amely a célok elérése érdekében lehetővé teszi a hazudást, sőt ösztönzi azt”.²⁸ Hasonlóképpen politikai összefüggéseket jelenít meg, hogy Muhammad Anvar asz-Szádát néhai egyiptomi elnök a törvényhozás előtt takijja gyakorlásával vádolta meg annak idején a Muszlim Testvérek iszlamista szerveződést. 2020 tavaszán pedig Marjam Al-Kábi emírségekbeli író nő ugyanezzel a szerveződéssel kapcsolatban azt állította, hogy a jámborság álarcát magára öltve valójában „nagyobb veszélyforrást jelent, mint a koronavírus”.²⁹ Előfordul, hogy a jemeni vagy szíriai válság kapcsán a szembenálló felek és támogatóik róják fel egymásnak e magatartást. Mindez jelzi, hogy a jelenkori muszlim diskurzusokban és közbeszédben is megjelenik a takijja.

Az iszlámot hivatkozási alapnak tekintő dzsihádisták terrororganizációk kapcsán felmerülhetnek elvi síkon a megtévesztési gyakorlatok jelentette kockázatok. A szunnita dzsihádisták az afganisztáni terrorista táborokban oly

27 KANT: *A gyakorlati ész...* I.m. és *Az erkölcsök...* I.m.

28 Glenn KESSLER: Ben Carson Ben Carson's claim that 'taqiyya' encourages Muslims 'to lie to achieve your goals'. *Washington Post*, 2015. szeptember 22.

29 AL-KAABI: Firusz al-Ikhvân akhtar ála'-l-umma min al-kúrúná. *Al-Mashhad al-Araby*, 2020. március 19. <<https://almashhadalaraby.com/news/169329#>>

mértékben elsajátították e gyakorlatot, hogy az már a terrorizmusellenes szakértők figyelmét is magára vonta, mivel a kiképzett és radikalizálódott fiatal férfiak elkezdtek alkalmazását a nyugati társadalmakba való beilleszkedés és elrejtőzés céljából. Egyes európai országok hírszerző szervei számára jól ismert a takijja '90-es évek közepe óta folyó gyakorlata, amikor is az al-Kaida terrorcsoport elkezdte propagálni a megtévesztési technikákat a nyugati célok elleni támadásokra való felhívásai közepette.³⁰ Különösen akkor van szó biztonsági kihívásokról, ha figyelembe vesszük, hogy e csoportok kiszámíthatatlansága e manipulatív praxisokkal részint új minőséget nyerhet. Másrészt pedig, ha felidézünk az Iszlám Állam szerfelett bizarr felhívását e tanulmány elején,³¹ amelynek fényében úgy tűnik, hogy reálpolitikai szempontok időről időre felülírják ideológiai beállítottságukat; így pedig valószínűsíthető, hogy a taktikázó műveletekre való készség egyre inkább jellemző rájuk.

E kapcsolódó komplex társadalomszemléleti, antropológiai, illetve politikai kérdések közvetlen megválaszolása meghaladná eme sematikus egzegetikai vizsgálódáson és a felmerülő problémák általános megfogalmazásán túl nemigen tekintő tanulmány kereteit. E helyen ezúttal beérném két újabb idézettel. Egy andalúziai vonatkozású történetben a keresztény hitre tért Miguel püspök a következőket mondja muszlim unokaöccseinek: „Primitív időkben meg kell tanulni primitívnek lenni! Ezért csatlakoztam a római egyházhoz, még ha továbbra is meg vagyok győződve, hogy a mi világszemléletünk sokkal közelebb van az igazsághoz”.³² A szóban forgó Miguel püspök egyik unokaöccse, Umár bin Abdallah ugyane könyvben a következő párbeszédet folytatja feleségével, Zubajdával: „Ez nem spirituális, hanem politikai kérdés. Majd megbeszélésem a dolgot, ahogy szoktam, a Teremtővel. Az egész csak külsőség”.

A tanulmány során tárgyalt taktikai megtévesztés valósága akár olyan – inkább kulturális, mint vallási értelemben – muszlim, posztkoloniális beállítottságú szerzőket, mint a pakisztáni–brit történész, Tariq Ali is foglalkoztatott. Ennél fogva is egyértelmű, hogy a szóban forgó jelenségről fontos tudomást

venni, és az mind a társadalom, mind a kutatók figyelmére érdemes. Lényeges továbbá annak kimondása is ennek fényében, hogy a takijja meghatározott esetekben felhatalmazást ad megtévesztő magatartásmodellek alkalmazására és azok motivációinak az eltitkolására. Márpedig mindez az emberi cselekedetek szintjén jelentkezve a társadalmi érintkezés és együttélés porondján is jelentőségre tesz szert. Árnyaltabb ugyanakkor a kép annál, mint az az iszlám diskurzusában, vagy egyéb társadalom-

politikai kontextusokban megjelenik. Ugyanis e helyzetfüggő viselkedésminták nem általánosak, nem terjednek ki az emberi élet spektrumának egészére, és eredendően nem egy globális szembenállás útmutatójául szolgálnak.

Az egyéni és közösségi bizalom elvárása ekképp két irányban is jelentkezhet. Egyfelől a többségi társadalom részéről érthető és legitim azon igény, hogy a muszlimok ne gyakorolják a mind történelmi tapasztalatok, mind a szentirati alapok fényében elviekben létező megtévesztést hétköznapi vagy egyéb helyzetekben taktikai előnyszerzés végett. Másfelől egy olyan társadalmi paranoia, amely a muszlim egyéneknek vagy közösségeknek általában, válogatás nélkül megtévesztő machinációkat tulajdonít, nemcsak szintén káros, hanem a takijja történelmi előzményeit és helyzetspecifikus normavilágát is figyelmen kívül hagyhatja. ■

a takijja felhatalmazást ad megtévesztő magatartás alkalmazására

30 Anne-Diandra LOUARN: Taqiyya, or the terrorist 'art of deception'. *France 24*, 2013. március 13. <<https://www.france24.com/en/20130313-taqiya-france-islam-deception-favoured-terrorists-jihad>>

31 John HALTIWANGER: ISIS is urging its fighters to avoid Europe because of the coronavirus pandemic. *Business Insider*, 2020. március 17. <<https://www.businessinsider.com/coronavirus-isis-issues-travel-advisory-for-europe-to-its-fighters-2020-3>>

32 Tariq ALI: *A gránátalmafa árnyékában*. ford. PINTÉR Károly, Kossuth, Bp. 2018. 94.